

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 008:316.61 "19/20"

СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ТА ЇЇ СОЦІОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ

Ольга Сінькевич

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Проаналізовано типологічні ознаки сучасної культури, зумовлені становленням постіндустріальної цивілізації, процесами глобалізації, виникненням нових засобів трансляції культурних здобутків, становленням діалогічного мислення.

Ключові слова: цивілізація, соціокультурний, ментальність.

1979 р. вийшла книжка Ж.-Ф. Ліотара «Постмодерністський стан», яка констатувала початок якісно нового етапу в історії культури. Для характеристики цього етапу вживають різні означення: суперіндустріальна, технотронна, інформаційна, телекомунікаційна, постсучасна, постмодерністська культура. Таке різноманіття термінів свідчить про складність, багатоманітність, неоднозначність «постмодерністського стану».

Ми користуватимемося терміном «постмодернізм» як найширшим з наведених вище, зробивши, однак, певні зауваги.

Префікс «пост-», як правило, означає щось, що настає після чогось, є його продовженням або трансформацією. Однак «постмодернізм» навряд чи можна трактувати як продовження «модернізму». На думку багатьох культурологів, між епохою модернізму і добою постмодернізму існує не кількісна, а якісна відмінність: «модернізм» – це крайня форма вияву культури інноваційно-креативного типу, її кризова стадія; «постмодернізм» – стадія зародження нового типу культури.

Взаємини між «модернізмом» та «постмодернізмом» мають діалектичний характер, і їх можна визначити як продовження і заперечення. Водночас «постмодернізм» – це не обов'язково те, що хронологічно настає після «модернізму»: деякі з явищ, які означають як «постмодерністські», належать до першої половини ХХ ст., навіть до кінця ХІХ ст., адже в культурі нове не лише змінює те, що відходить у минуле, а й зароджується в надрах «старого» і нерідко співіснує з ним. Тож і в культурі постмодерної доби зберігаються елементи культури традиційної та інноваційно-креативної, виявляється пізній модернізм (трансавангард), створюючи живу тканину культурного буття нашої епохи.

Характеристики цієї епохи часто видаються нам суперечливими й неоднозначними, і це не дивно, адже ми не можемо оцінювати її з часової дистанції – ми

злиті з нею, є її творцями. Попри це, спробуємо проаналізувати ті явища культурного життя, які означають поняттям «постмодерністський стан».

Науково-технічний прогрес, який постійно пришвидшувався впродовж останніх століть, до середини ХХ ст. досяг такого рівня, що це дало підстави соціологам зробити висновок: на зміну індустріальній цивілізації прийшла нова – *постіндустріальна*. Д. Белл, Д. Рісмен, Р. Арон, З. Бжезінський, Г. Маркузе у своїх працях намагалися осмислити цей новий стан, до якого ввійшло людство. Відомий американський футуролог О. Тоффлер у книзі «Футурошок» зазначає: те, що відбувається нині, є не просто промисловою революцією, а другим вододілом, який є не менш важливим, ніж перший великий розрив історичної спадкоємності – перехід від варварства до цивілізації.

Небувалий технічний прогрес сформував базу для пришвидшення темпів економічного зростання. Д. Белл у своїх творах «Кінець ідеології» та «Постіндустріальне суспільство» говорить про зміни в сучасній економіці. Розвиток електроніки, інформатики, біотехнологій сприяє переворотові в системі виробництва, зменшує роль важкої промисловості. Домінантною сферою стає «економіка обслуговування». Це, у свою чергу, зумовлює зміни в соціальній структурі суспільства: провідною соціальною групою стають не підприємці, бізнесмени, як в індустріальну епоху, а спеціалісти-«мерітократи» (еліта точних знань), «когнітаріат» (математики, соціологи, економісти, інженери, науковці).

Науково-технічний прогрес, економічне зростання подарували певній частині людства змогу жити в «суспільстві процвітання». Однак його плодами користуються лише найрозвиненіші економічно країни – держави «великої сімки», зокрема США, Японія. Значна частина людства перебуває на узбіччі цього прогресу, залишається, у кращому разі, на стадії «індустріального» суспільства, або навіть «доіндустріального». Така різниця в рівні економічного розвитку, безумовно, створює низку проблем і протиріч, вирішення яких потребує чималих зусиль.

Економічне зростання має й «зворотний бік». У доповідях Римського клубу «Межі зростання» та «Альтернативи зростанню» ґрунтовно проаналізовано ті негативні процеси, які є наслідком екстенсивного розвитку економіки, і накреслено програму переходу до інтенсивних методів ведення світового господарства. Спеціалісти звертають увагу й на те, що шкода, якої нині завдають природному середовищу, іноді набагато більша, ніж господарська користь. Так, запобігти шкідливим наслідкам використання ядерної енергії виявилось дорожче, ніж коштують блага, створені з її допомогою.

Зростання економіки не може автоматично гарантувати й досягнення соціальної гармонії. Збільшення кількості товарів масового виробництва, зниження їхньої ринкової вартості, доступність не означає зрівняння життєвих шансів: адже кількість «статутних благ», які є свідченням високого соціального статусу, є обмеженою. Прагнення мати ці блага стає гострішим, боротьба за них – жорстокішою, розчарування в кар'єрних сподіваннях життєвих аутсайдерів – щоразу сильнішим.

Однією з тенденцій у культурі постмодерної доби є *глобалізація*. Електронний зв'язок, «всесвітнє павутиння» Інтернету перетворюють світ на «всесвітнє село».

Процес глобалізації виявляється у всіх сферах життя сучасного суспільства – економіці, політиці, освіті. Цей процес має і позитивні аспекти, і негативні наслідки (спроба найрозвиненіших економічно країн нав'язати свою волю країнам «третього світу», «американізація» економіки багатьох країн тощо).

Однак у сфері культури глобалізація виявляється ще ширше й неоднозначніше. Інколи – як тенденція до нівелювання національних культур, витіснення національних традицій і звичного життєвого укладу, розмивання культурної ідентичності. Виник навіть термін «лінгвоімперіалізм», який означає агресивне розширення сфери вживання англійської мови через витіснення інших мов. Щоб протистояти цій небезпечній тенденції, у Франції створено низку урядових та неурядових організацій для підтримки франкомовної культури у світі. Німецькі урядові фонди фінансують 78 Гетевських інститутів, які популяризують і підтримують німецьку культуру. Європарламент 1984 р. узяв під свій патронат 40 маловживаних мов національних меншин, якими послуговується близько 50 млн. європейців. У Франції, Великобританії, Італії впроваджують заходи для захисту національної кінопромисловості [1, с. 178–179].

Однак варто розглянути цю проблему в іншому аспекті. Ще на початку ХХ ст. М. Бердяєв говорив про цей період історії як про час, коли людський рід перероджується в людство. Єдність, яку мав на увазі філософ, є чимось зовсім іншим, ніж те, що може стати продуктом «культурного імперіалізму». Становлення істинної єдності культур передбачає не стирання цивілізаційних та культурних особливостей, а збереження цієї самотності, включення автономних культурних утворень до широкого, багатовимірного діалогу. Саме про це говорить відомий філософ, культуролог В. Біблер, порівнюючи сучасну культуру з дволиким Янусом, одне обличчя якого звернене «в себе», до глибин власної самотності, друге – до інших культурних світів [2, с. 341].

Сучасну культуру нерідко називають *інформаційною*. Це означення вказує на одну з її принципових відмінностей від культури попередніх історичних періодів.

Кожна епоха в історії культури виробляє засоби не лише продукування, а й трансляції своїх здобутків. Канадський культуролог М. Маклюєн у своїй історіософії культури базується саме на цьому факторі.

Найдавніший період в історії людства – це час, коли панувала «культура вуха»: культурні набутки трансливали шляхом особистого контакту з іншою людиною, учителем, мудрецем. Суспільство розвивалося, і виник новий спосіб культурної трансляції – писемність; на зміну «культурі вуха» прийшла «культура ока», чи, радше, культура сенсорної рівноваги, оскільки і старий спосіб не було відкинуто.

Після поширення книгодрукування з'являється можливість адресувати інформацію масовій аудиторії, яку не треба безпосередньо бачити або чути. Це, з

одного боку, сприяє зростанню відчуття «Я», відкриває можливість індивідуально досягнути істину, а з іншого – створює стандартно відтворюваний товар – книгу, яка стає фактором формування майбутнього «масового суспільства».

Від 1844 р. «Галактика Гутенберга» взаємодіє з новою галактикою, яку Мажуєн назвав «галактикою Марконі»: телеграф, радіо знаменували початок електронної ери. Завдяки цим винаходам інформація стала поширюватися «зі швидкістю нервового імпульсу», а людство опинилося в єдиному інформаційному просторі.

«Культура вуха» і «культура ока» виробили певні форми розумової діяльності, які значною мірою зумовлені фонетичним алфавітом – системою, що складається з окремих елементів, здатних утворювати слова-поняття завдяки певному порядку поєднання й взаємодії. Ми звикли укладати свої думки, дотримуючись цієї алфавітної техніки, вона стала нашим провідником у просторі й часі, допомагала нам встановлювати межі й напрями, виявляти взаємозв'язки, причини й наслідки, єдності й протилежності. Сучасна культура – культура аудіовізуальна, комп'ютерна, «екранна». Інформаційна культура формує інший тип світобачення і світорозуміння. Світ електроніки занурює нас до життєвого потоку відразу й цілком. Ми змушені відмовитися від звички класифікувати факти, негайно інформація зумовлює співіснування в стані активної взаємодії всіх факторів оточення і досвіду. Ми ніби знову опинилися в тому хаосі інформації, емоцій, почуттів, з якого вийшли кілька тисячоліть тому завдяки грамотності. Нам необхідно в нових умовах знайти для себе орієнтири для створення нової картини світу, сформувати з цього інформаційного хаосу новий космос.

Попередні культури були монологічними: ґрунтувалися на прагненні володіти абсолютною істиною, яку представляла міфологічно-релігійна або сциєнтистська свідомість, що утверджувала абсолютну цінність тієї картини світу, яку вона створювала, і хибність усіх інших «міфологем», не допускала діалогу з іншими ментальними системами і навіть своїми власними модифікаціями, які оголошували єресь. Сучасна культура є *діалогічною, плюралістичною*. Її діалогічність народжується в пошуках нового без нерозумного руйнування старого, у бажанні взаєморозуміння, у визнанні відносності істини, якою володіє та чи інша форма суспільної свідомості.

Важлива роль у цьому плюралістичному досягненні істини, як і раніше, належить науці. Чимало «абсолютних істин» розвіялося у сфері математичних наук. Однією з найактуальніших проблем математики стала проблема неупорядкованості, хаосу, випадковості, яку розглядають як структурний елемент дійсності.

Теорія Великого Вибуху, дискусії про природу «порожнечі», перехід від класичного опису реальності до опису квантового – ось три надзвичайно важливі аспекти досліджень сучасних фізиків-теоретиків.

Кінець ери усталених істин настав і в біологічній науці, у якій нині – справжній вибух. Дослідження з нейрофізіології, генетики, розвиток техніки рекомбінації через створення нових сполук генів, розвиток знань у сфері відтворення і народження – використання заморожених ембріонів, клонування живих організмів,

створення геному людини – усе це, на думку багатьох науковців, свідчить, що біологія відіграватиме в культурі XXI ст. одну з провідних ролей.

Загадку людини намагається осягнути й сучасна психологія. Найважливіші її досягнення – у сфері дослідження підсвідомого, поведінки людей, проблем комунікації, теорії інформації і штучного інтелекту. Так, професор Массачусетського технологічного інституту М. Мінскі у своїй лабораторії намагається дослідити «механізм інтелекту», функціонування пізнавального акту, щоб зіставити людський розум з «мислячою машиною». Він намагається навчити машину робити те, що робить людина, – розв'язувати алгебраїчні задачі, знаходити терапевтичні рішення, визначати етіологію недуг на підставі виявлених симптомів. Прихильники біхевіористської психології розробляють нові підходи в дослідженні «технології поведінки». Американський психолог Б. Ф. Скінер та його послідовники намагаються створити технологію виправлення людської поведінки і застосувати її до лікування нервових розладів – від різних фобій до сексуальних збочень.

Нові принципи й парадигми виробляє сучасна соціологія. Пильно привертаючись до нескінченних метаморфоз сьогодення, вона розкриває зміни, які зумовлює постіндустріальна доба. Соціологія робить своєрідну рентгенографію сучасного суспільства, досліджуючи проблеми влади, соціального партнерства, соціальних конфліктів. Об'єктом її дослідження стає мода, масова культура. Окрім концепцій, в основі яких – поняття суспільства, соціуму, у сучасній соціології неабияк зросло зацікавлення індивідом – адже всяке соціальне є результатом взаємодії індивідів. Водночас не менш актуальною проблемою є взаємини між суспільством і природою. «Суспільство проти природи» – такою є назва книги французького соціолога С. Московічі, який розглядає людське суспільство як таке, що не протистоїть природі, а є одним із варіантів життя природи.

Формується нова модель історичної науки. Сучасна історія відмовляється від уявлення про всеосяжну історію і стверджує, що історичний час не є лінійним, однорідним. Він має розколи, розлами, тому різні людські спільноти можуть перебувати в різних часах, у своїх власних історіях. Відстань між цими часами й історіями може охопити лише філософська історія, яка ґрунтується на концепції «тривалих часових протяжностей». Одним з тих, хто сформулював цю концепцію, є професор Колеж де Франс Ф. Бродель, автор книг «Матеріальна цивілізація», «Економіка і капіталізм» та «Історичні нотатки». Розвиваючи його ідеї, М. Фуко говорить про те, що глобальний смисл історії розгортається навколо свого стрижня, яким є Дух, Ідея.

Відзначаючи великі досягнення сучасної науки, треба наголосити, що нинішня доба сформувала нову культуру науки, яка відмовляється від сциєнтистського культу, проголошує ідею моральної відповідальності вченого, допускає пошук різних шляхів до осягнення істини.

Однією з характерних рис нашої доби є те, що наука нерідко звертається до містичної традиції – найдавнішого типу свідомості. Фізики, які створюють картину світобудови, знаходять контури своїх космогоній в індуїзмі й тантризмі, хіміки відкривають зв'язок своєї науки з давньою алхімією, біологи й медики звертають-

ся до тибетської «Книги мертвих», психологи у спробах пояснити фантоми свідомості переосмислюють практику шаманізму.

Для постмодерністської культурної парадигми характерне й переосмислення стосунків науки з релігією, яку розглядають нині не як ворога науки, а як якісно інший – софійний, недискурсивний шлях осягнення істини.

Однак осмислення ролі релігії в сучасній культурі не може обмежуватися сферою її взаємин з наукою. Релігія, на думку багатьох сучасних культурологів, виводить людину за межі її іманентності і розкриває її трансцендентні духовні цінності, які відображають цілісність світу й життя, мають універсальний характер. Таким чином, релігія є засобом поєднання в культурі змінного, часового, спонтанного, індивідуального з вічним, стабільним, загальним, Абсолютом, який упорядковує емпіричну реальність. П. Тейяр де Шарден, М. Бердяєв та інші філософи ХХ ст. говорили про сакральні витoki культури. Нинішній релігійний ренесанс – свідчення того, що втрату релігійної віри культура переживає як втрату цілісності, смислу.

Плюралізм, притаманний культурі постмодерної доби, сприяє формуванню нового мислення.

Культура постмодерної доби відмовляється від осмислення світу крізь призму бінарних опозицій – наука і релігія, знання і віра, які створювали картину світу в попередні епохи. Філософські категорії, базові поняття окремих наук, що становлять каркас «старого» мислення, є своєрідною сіткою, яку наш розум накидає на дійсність. Ця сітка здатна вловити лише ті властивості дійсності, які рельєфно виступають над поверхнею. В її ніші провалюється значна частина життєвого матеріалу, витісненого на периферію свідомості і концептуально не осмисленого. Це зумовлює, з одного боку, двовимірність пізнання, а з іншого – стає причиною того, що пізнання стикається з протиріччями, яких воно не спроможне вирішити.

Цю обмеженість конфронтаційного мислення сучасна філософія пододала, сформулювавши принцип доповнюваності (компліментарності). Суть принципу в тому, що істотні ознаки якогось явища можуть бути не лише протилежностями, а й взаємодоповнювальними його аспектами. Поняття компліментарності органічно доповнює закон єдності і боротьби протилежностей, що відображає інший аспект світового буття, який стара діалектика ігнорувала.

Бінарні опозиції в культурі попередніх епох становили своєрідний «центр сенсу», створювали впорядковану модель світу. Модернізм закликав руйнувати цю модель, і замість зруйнованої гармонії настав хаос.

Завдання культури постмодерної доби – віднайти в цьому хаосі новий космос, вищу гармонію. Реалізувати це завдання вона намагається шляхом деконструкції – демонтування, подолання застиглих «метавідповідей», відкриття процесу створення впорядкованого розмаїття світу.

Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар (американська Єльська школа), найяскравіші представники практики деконструкції, заперечують будь-які спроби звести емпіричну різноманітність явищ, їхніх властивостей і характеристик до певного смислового ядра. Вони висловлюються проти будь-яких спроб обмежити це різнома-

ніття певним загальним началом, дати «метавідповідь» на всі запитання, які постають перед людиною, що прагне досягнути світ. Філософи постмодерної доби намагаються розширити діапазон наукового і філософського мислення ідеєю «методологічного сумніву», шляхом утвердження нового типу теоретичної рефлексії, що одержав назву «постмодерністської чуттєвості», суть якого – у застосуванні прийомів художньо-літературного мислення.

У процесах мислення вони вбачають вияв законів риторики і метафори, отже, будь-яка галузь наукового знання є художнім «текстом», «розповіддю», яку потрібно будувати за законами «метафоричного есе», що дає змогу «вільної гри активної інтерпретації», реалізує резерви уяви й інтуїції.

На думку деяких філософів, це пов'язано зі зміною парадигм чоловіче-жіноче в сучасній культурі. І саму істину, і шлях її досягнення в культурі інноваційно-креативного типу пов'язували з чоловічою раціонально-мислительною властивістю, тоді як вираженням жіночого начала вважали образність, ірраціональність. Деконструкція опозиції «чоловіче-жіноче», підриг логоцентризму традиційного маскулінного наукового дискурсу сприяє становленню «нової науковості» [3, с. 83–84].

Нове мислення допомагає людині не лише створити нову картину світу, а й віднайти в ньому власний оновлений образ.

Постмодерна доба заперечує концепцію модернізму, яка полягала в закликові до «звільнення від етики» або до гедоністичного «занурення в життя». Як відповідь на «етичний вакуум» модернізму, формується *нова філософія моралі*.

Однією з її характерних рис є повернення до античної ідеї калокагатії – єдності морально досконалого й прекрасного. Одним з тих, хто «на античний взірець» осмислює проблеми людського буття, є французький філософ М. Фуко. Мислитель вважає, що антична мудрість, яка навчала людину панувати над собою й надавати своєму життю естетичної форми, допоможе й сучасній людині створити власну «естетику існування», власний етичний проект, виробити сучасне «мистецтво жити» і «техніку самоствердження».

Модернізм дивився на людину як на істоту, у якій дух і плоть є автономними сферами. Дух, відірваний від плоті, стає щоразу безтілеснішим і перетворюється на привид у машині. Плоть, відділена від духу, стає вампіром, перевертнем, звіром. Дуалізм тіла і духу призводить до того, що навіть любов, яка в усі часи була посередником між тілом і духом, шляхом до одухотворення плоті, перестає бути сферою вираження духу, у ній починає домінувати фізичний аспект – секс. Сексуальну революцію, яка стала наслідком такої філософії, нині сприймають як анахронізм, і покоління «Baby-Boom» – діти часів сексуальної революції – оцінює її негативно.

Постмодернізм формує нову «філософію тіла», намагаючись подолати розрив між матеріальним і тілесним, сприймаючи тіло як одухотворену життям плоть. Антитеза «аскетизм – сексуальність» зникає через сублімацію її до сфери людяності, любові. Культ родини, який відроджується в сучасному суспільстві, – одна з ознак цього морального перевороту.

Сучасна моральна філософія обстоює ідею самоцінності особистості. Людина – це монада, унікальна й неповторна. Вона належить не лише світові іманентному, а й трансцендентному. Духовне просвітлення, преображення, про яке говорить християнство, – одна з головних цілей людського життя. Його найвищою цінністю нині проголошують не орієнтацію на успіх, а досягнення ідентичності, самореалізацію, яка можлива лише за умови свободи.

Модернізм розумів свободу як можливість вибору: чим ширша ця можливість, тим людина вільніша. Постмодернізм розглядає свободу як таку, що є вибором не так серед великої кількості можливостей, як вибором того, що є суттєвим для певної особистості. Саме про це говорить, зокрема, англійський філософ К. Поппер у своїй праці «Відкрите суспільство та його вороги»: відкрите суспільство – це суспільство, яке дає кожному змогу виявляти власну індивідуальність, свідомо приймати рішення і за нього відповідати. Сучасна людина – це той розкутий Прометей, який має застосувати свою могутність і розум для того, щоб разом зі світом і Духом увійти до нової епохи своєї історії.

-
1. Козловски П. Культура постмодерна. – М., 1997. – С.345.
 2. Библер В. С. От наукоучения к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век. – М., 1991. – 578 с.
 3. Гундорова Т. Деконструкція і гендер // Філософська думка. – 2001. – № 1. – С. 81–90.

**THE ESTABLISHMENT OF A NEW CIVILIZATION
AND ITS SOCIO-CULTURAL CONSEQUENCES**

Olga Sin'kevych

*Ivan Franko National University of L'viv, Universytets'ka St., 1
L'viv 79602, Ukraine, cpdfd@franko.lviv.ua*

The object of investigation is the typological peculiarities of the modern culture dependent on the establishment of post-industrial civilization, processes of globalization, circulation of the new means of the cultural translation, formation of the dialogical mentality.

Key words: civilization, socio-cultural, mentality.

Стаття надійшла до редколегії 08. 04. 2004

Прийнята до друку 10. 08. 2004